

John T. Jost

**Önalávetés
a társadalomban:
a rendszerigazolás
pszichológiája**

OSIRIS KIADÓ • BUDAPEST, 2003

A társadalmi egyenlőtlenség és a rendszer érdekeit szolgáló ideológiai disszonanciacsökkentés: bizonyíték a hátrányos helyzetűek fokozott rendszerigazoló törekvéseire¹

JOHN T. JOST, BRETT W. PELHAM, OLIVER SHELDON
ÉS BILIAN NI SULLIVAN

A társadalomtudományok területén szinte közhelyszerű az a megállapítás, hogy az emberek olyan attitűdökkel és véleményekkel rendelkeznek, amelyek személyes érdekeiket, valamint saját csoportjuk érdekeit szolgálják. A szociálpszichológia bővelkedik az olyan elméletekben, amelyek az egocentrizmust, az énkiemelést, az etnocentrizmust és a saját csoport iránti pozitív elfogultságot hangsúlyozzák. Tudjuk, hogy a legtöbb ember saját magát fontosnak, értékesnek, kompetensnek és mindenekelőtt az „átlagnál jobbnak” tartja (pl. Dunning és munkatársai 1989; Greenwald 1980; Taylor és Brown 1988). Továbbá az emberek általában a saját maguknak és csoportjuknak kedvező társadalmpolitikát támogatják (Bobo 1983; Sidanius és Pratto 1999), és legtöbbször olyan sztereotípiákkal és egyéb vélekedésekkel rendelkeznek, melyek saját csoportjuknak kedveznek más csoportokkal szemben (Brewer 1979; Tajfel és Turner 1979). A konkrét és szimbolikus önérdekről alkotott gazdasági és egyéb elméletek magyarázatot adhatnak az „alapszintű” társadalmi és politikai attitűdökre.

Azonban bizonyos esetek nem illeszkednek az identitásköz-

¹ Eredeti közlés: John T. Jost, Brett W. Pelham, Oliver Sheldon, Bilian Ni Sullivan 2002. Social Inequality and the Reduction of Ideological Dissonance on Behalf of the System: Evidence of Enhanced System Justification Among the Disadvantaged. *European Journal of Social Psychology*.

Köszönetnyilvánítás: Hálásak vagyunk Jim Baronnek, Hunyady Orsinak, Rod Kramernek, Judson Millsnek és Jeff Pfeffernek a kutatásunkkal kapcsolatos gondolatok megvitatásáért. Továbbá köszönetünket fejezzük ki Hart Blantonnek, David Dunningnak, Paul van Lange-nek és sok névtelen kritikusként a tanulmány korábbi változataihoz fűzött megjegyzéseikért.

pontú és az érdekközpontú elméletekhez. Mi az oka annak, hogy a szegények gyakran ellenzik a jövedelem újraelosztását (pl. Kluegel és Smith 1986), hogy a nők elfogadják a nemi sztereotípiákat és a hagyományos nemi szerepeket (pl. Glick és munkatársai 2000) és hogy az alacsony státusú csoportok tagjai a magasabb státusú csoportok tagjait előnyben részesítő implicit és explicit elfogultságokat mutatnak (pl. Jost és munkatársai 2002)? Habár közismert, hogy milyen nehéz elvetni az önérdek szerepét hangsúlyozó elméleteket még a látszatra altruisztikusnak tűnő cselekedetek esetében is (Batson 1998), az emberek, legalábbis időnként, olyan vélekedésekkel rendelkeznek, amelyek látszólag elmentmondanak saját érdekeiknek és a személyes és csoportos önbecsülés iránti szükségletüknek. *A rendszerigazolás elméletének* egyik fő célja az, hogy magyarázatot adjon ezekre a látszólag paradox jelenségekre, tehát arra, hogy az emberek vélekedései hogyan és miért járulnak hozzá saját hátrányos helyzetük fenntartásához (Jost és Banaji 1994).

AZ IDEOLÓGIAI DISSZONANCIACSÖKKENTÉS HIBRID ELMÉLETE

Tanulmányunkban azt az intuícióellenes hipotézist vizsgáljuk, amely szerint a hátrányos helyzetű csoportok tagjai bizonyos esetekben, az előnyösebb helyzetben levő csoportok tagjainál *nagyobb mértékben* támogatják és igazolják a fennálló társadalmi rendet. A rendszerigazolás elmélete szerint az emberek motiváltak arra, hogy megvédjék, igazolják és fenntartsák a *status quót*, még személyes és kollektív érdekeik és értékelésük rovására is (Jost és Banaji 1994; Jost és Thompson 2000). A disszonanciaelmélet még messzebbre megy, és azt állítja, hogy az emberek racionalizálják szenvedésüket, ezért a hátrányos helyzet megtapasztalása *növeli* a szenvedésük forrása iránti elkötelezettségüket (Wicklund és Brehm 1976). A rendszerigazolás és a kognitív disszonancia nézőpontjának egyesítésével ahhoz a két részből álló feltételezéshez jutunk, mely szerint *a)* az emberek motiváltak a fennálló társadalmi rend igazolására, és *b)* ez a motiváció néha azoknál a legerősebb, akik a társadalmi rend miatt a leghátrányosabb helyzetben vannak.

A rendszerigazolás elmélete

A rendszerigazolás elméletének legalapvetőbb feltevése az, hogy az emberek hajlamosak kognitív és ideológiai szinten támogatni a fennálló társadalmi rendszert (Jost és Banaji 1994). Ebből többek között az következik, hogy a rendszert és a hatalmat bírálaton felül állónak tartják, és a csoportok és egyének közti egyenlőtlenségeket legitimnek, sőt szükségesnek tekintik. Ezek a tendenciák a hátrányos helyzetű csoportok tagjainál ellentétben állnak az énkiemelésre és a saját csoport előnyben részesítésére irányuló motivációkkal. Jost és Thompson (2000) például kimutatták, hogy amennyiben az afroamerikaiak ellenzik az egyenlőséget elősegítő reformokat, és elfogadják a gazdasági egyenlőtlenség igazolására szolgáló vélekedéseket, annyiban alacsonyabb önértékelést és ingroup-preferenciát mutatnak. Jost és Burgess (2000) azt találták, hogy a nők és más alacsony státusú csoportok tagjai attitűdinális ambivalenciát mutatnak saját csoportjuk tagjai iránt, mivel nem tudják összeegyeztetni a saját csoportjuk iránti elkötelezettségüket azzal az elkötelezettséggel, amelyet a társadalmi rend iránti érznek, amelynek maguk is részei. Tehát a rendszerigazolás a hátrányos helyzetű csoportok tagjainál bizonyos társadalmi és pszichológiai költségekkel (valamint előnyökkel) jár.

A rendszerigazolás elmélete a szociális identitás elméletének arra a feltevésére épít, mely szerint az alacsony státusú csoportok tagjai olyan mértékben fogadják el a társadalomban betöltött alsóbbrendű szerepüket, amennyire a rendszert legitimnek és/vagy szilárdnak észlelik (Tajfel és Turner 1979). A rendszerigazolás elméletének nézőpontja szerint azonban a hátrányos helyzetű csoportok a megcáfolhatatlan „társas valóságnak” (Spears és munkatársai 2001) nem pusztán passzív elszenvetői, hanem *magukéva is teszik* a status quót, mert legitimnek és szilárdnak akarják látni a rendszert. Elméletünk szerint a hátrányos helyzetű csoportok tagjai attitűdjeikkel támogatják a társadalmi rendet, és ez *a)* ellentétbe kerülhet a csoportérdekekkel és motivációkkal, *b)* más elméletek feltételezései között nem szerepel.

Felmerül egy nyilvánvaló kérdés: *Miért* élnének az emberek rendszerigazolással, különösen olyankor, amikor az összeütközésben áll saját érdekeikkel és önértékelésükkel? Valószínűleg több

válasz is van erre a kérdésre. Egyes indokok olyan információfeldolgozási tényezőkkel függenek össze, mint például a kognitív konzisztencia és a kognitív konzervativizmus, az attribúciós egyszerűsítés, a bizonytalanság csökkentése, valamint a rendszerezettség és a lezárás iránti episztemikus szükséglet (Greenwald 1980; Tajfel 1981; Wilson 1973). Más okok inkább motivációs faktorokra vezethetők vissza, mint az egyenlőségtől való félelem, a kontroll illúziója és az igazságos világba vetett hit (Klugel és Smith 1986; Lane 1962; Lerner 1980). Abból a feltételezésből kiindulva, hogy a kognitív és a motivációs tényezők interakcióban állnak egymással, elméletünk hangsúlyozza az „ideológia tompító funkcióját”, amely segít az egyéneknek abban, hogy jobban érzék magukat, kisebb büntudatot és feszültséget éljenek át a status quo racionalizálásával (lásd még Chen és Tyler 2001). Végül vannak a rendszerből következő és ideológiai vonások is, amelyek hozzájárulnak a rendszerigazoláshoz, ilyen például a politikai szocializáció és a kontroll, amelyet a domináns csoportok a jutalmak és büntetések felett gyakorolnak (Sidanius és Pratto 1999; Tyler és McGraw 1986). Ezek a faktorok mind hozzájárulnak a rendszer-igazolási tendenciákhoz.

A rendszerigazolásnak nem csak többféle oka lehet, hanem többféle megnyilvánulása is. Lerner (1980) az áldozat hibáztatására irányuló tendenciára és azokra az általános vélekedésekre helyezte a hangsúlyt, melyek szerint az emberek azt érdemlik, amit kapnak, és személyes kontrollal rendelkeznek sorsuk fölött. Martin (1982) azt tanulmányozta, hogy a vezető beosztású fizikai dolgozók által vallott meritokratikus ideológiák (a vélekedés, mely szerint az arra érdemesek lesznek sikeresek) hogyan segítenek abban, hogy elégedettek legyenek anyagi helyzetükkal. Major (1994) azt állította, hogy összefüggés van az ideológiák legitimizálása, és a nők férfiakénál alacsonyabb személyes hatékonyságérzete között. Jost és Banaji (1994) azt elemezte, hogy az emberek a társas sztereotípiák használatával hogyan alakítanak ki konszenzuális ítéleteket a csoportok közötti státuskülönbségekre vonatkozólag. Sidanius és Pratto (1999) az egyenlőtlenség, a csoport alapú dominancia és az egyéb ideológiai faktorok iránti preferenciákat vizsgálták, akárcsak Jost és Thompson (2000). Jelen tanulmányban a kormányzati rendszer iránti általános attitűdökre, valamint a gazdasági egyenlőtlenség legitimitását és

szükségyszerűségét támogató meritokratikus és egyéb vélekedésekre koncentrálunk.

A kognitívdiszonzancia-elmélet

A kognitívdiszonzancia-elmélet központi tétele szerint az emberek motiváltak arra, hogy feloldják a gondolataik, érzelmeik és viselkedésük közötti meg nem feleléseket, s ezáltal igazolják vagy racionalizálják cselekedeteiket és tapasztalataikat (Beauvois és Joule 1996; Festinger 1957; Harmon-Jones és Mills 1999). A diszonzanciaelmélet egyik vonzereje az, hogy gyakran ellentmond azoknak a látszólag megtámadhatatlan előfeltevéseknek, amelyek a megerősítés elméletét, az önérdeket, a racionális választást és a józan észet helyezik középpontba. A kognitív diszonzancia elmélete intuícióellenessége miatt a többi pszichológiai elméletnél hasznosabbnak bizonyult a közgazdászok, szociológusok és politológusok számára, amikor a maguk területén tapasztalható viselkedési anomáliákat próbálták magyarázni (pl. Akerlof és Dickens 1982; Baron és Kreps 1999; Liebow 1967; Montgomery 1994; Rabin 1994).

A kognitívdiszonzancia-elmélet fontos empirikus vívmányai között olyan intuícióellenes eredményeket találni, mint például, hogy az emberek hajlamosabbak önnön képmutatásukat racionalizálni olyankor, amikor gyengén, mint amikor jól fizetik őket valamilyen hazugságukért (Festinger és Carlsmith 1959), keményebben dolgoznak és jobban dicsérik a munkájukat, ha nem kapnak érte fizetést, mint ha kapnak (Weick 1964), ahelyett, hogy gyengülne, erősödik az elkötelezettségük egy csoport vagy szervezet iránt, ha ott rosszul bántak velük (Aronson és Mills 1959; Gerard és Mathewson 1966), tovább kitartanak egy kudarchoz vezető választás, mint egy sikeres választás mellett (Staw 1976), valamint az átlagosnál jobban szeretik a szöcske ízét, miután engedelmessé váltak egy megevéseére felszólító durva parancsnak (Zimbardo és munkatársai 1965). A diszonzanciaelmélet szerint a szenvedés azzal a meglepő következménnyel járhat, hogy az emberek még elkötelezettebbé válnak saját szenvedésük iránt, ahelyett, hogy egyértelmű lépéseket tennének fájdalomuk megszüntetése érdekében (Wicklund és Brehm 1976).

Habár a disszonanciaelmélet nem állítja, hogy a társadalmi egyenlőtlenség *persze* disszonanciához és ebből következően az igazolás iránti szükséglethez vezetne, a kognitív disszonancia elméletének szakirodalma mégis érdekes párhuzamba állítható az ideológiáról, a hamis tudatról és az igazságtalanság türeséről szóló marxista irodalommal (pl. Elster 1982; Jost 1995, Wood 1988). Elster (1982) például egyenesen a kognitív disszonancia elméletéből merít, amikor a következőt írja:

„A felsőbb osztályok érdekeit jobban szolgálja, ha az alsóbb osztályok maguktól találnak ki valamilyen ideológiát alávetett helyzetük igazolására. Ez az ideológia, bár az alsóbb osztályok érdekében áll a disszonancia csökkentése szempontjából, mégis érdekeikkel ellentétes, amennyiben könnyen túllőnek a célon, és így a kelletténél beletörődőbbek lesznek” (142).

Félretéve a kérdést, hogy mekkora is a beletörődés „megfelelő”, illetve „kelleténél nagyobb” mértéke, a fentiek kulcsgondolata az, hogy a társadalmi egyenlőtlenséget legalábbis részben a hátrányos helyzetű csoportok tartják fenn azért, hogy saját hátrányos helyzetüket racionalizálják, feltehetően a kognitív disszonancia csökkentése céljából (lásd még: Lane 1962).

A disszonanciaelmélet szerint abból az elképzelésből, hogy a hátrányos helyzetű csoportok tagjai pszichológiai feszültséget élnék át saját hátrányos helyzetük miatt, az következik, hogy tudatosan vagy nem tudatosan, de úgy érzik, hogy „cinkosnak kell lenniük” a status quo fenntartásában. A disszonanciát kiválthatja az a két egymásnak ellentmondó kogníció, hogy *a)* a rendszer hátrányos helyzetbe kényszerít engem (és a csoportomat), *b)* hallgatólagos beleegyezésünkkel a csoportom és én is hozzájárulunk a rendszer szilárdságának fenntartásához. Tehát a kognitív disszonanciából kiinduló elemzés alapján azt jósolhatjuk, hogy a hátrányos helyzetű csoportok tagjai – széles körű rendszerellenes mozgalmak hiányában – talán *fokozott* mértékben támogatják a rendszert. Ez nem jelenti azt, hogy a rendszerigazolás az egyetlen lehetséges mód arra, hogy az emberek feloldják a disszonanciát, amit hátrányos helyzetük miatt éreznek. Sőt, ha csak a disszonanciaelméletből indulunk ki, akkor ez nem is tűnik megfelelő módszernek, hiszen az elmélet középpontjában a következő áll: azok a

„kognitív változások, amelyek az énvédelmet vagy az önértékelés fenntartását szolgálják” (Greenwald és Ronis 1978, 55; lásd még Aronson 1973/1989; 1992; Steele és Liu 1983). Arra szeretnénk rámutatni, hogy a társadalmi egyenlőtlenség *képes lehet* ideológiai disszonanciát kiváltani, és a fokozott rendszerigazolás egy lehetséges (paradox) stratégia ennek feloldására.

A kognitív disszonancia elmélete és a rendszerigazolás elmélete közti teoretikus hangsúlykülönbségek (lásd az „általános megvitatás”-ban) miatt, jelen munkát a disszonancia alapú mechanizmusok ideológiai területekre való kiterjesztésének, átdolgozásának és alkalmazásának kell tekinteni, nem pedig a kognitív disszonancia-elmélet egyszerű tesztelésének. Ennek ellenére párhuzamot vonhatunk azoknak a helyzete között, akik szegénység és diszkrimináció áldozatai a társadalomban, és azoknak a helyzete között, akik kísérleti helyzetben előidézett éhség, szomjúság, fájdalom és rossz bánásmód áldozatai a ravasz disszonancia kutatók jóvoltából. A disszonanciaelméletből és a rendszerigazolás elméletéből gyártott hibrid elmélet alapján azt jósolhatjuk, hogy az ilyen helyzetben levők közül azok érzik leginkább szükségét, hogy magyarázatokat alkossanak, igazoljanak és racionalizáljanak, akik a legnagyobb szenvedésnek vannak kitéve. Kutatási célunk tehát a társadalmi, gazdasági és politikai természetű szenvedés pszichológiai igazolásának vizsgálata (lásd még Jost 1995; Jost és Banaji 1994), az, hogy megtaláljuk az ideológiai megfelelőjét annak a folyamatnak, amikor valaki megeszi a szöcskét, majd azzal magyarázza, hogy nagyon éhes volt.

Hipotézisünk peremfeltételei

Le kell szögeznünk, hogy nem állítjuk, hogy mindig (vagy akár legtöbbször) a hátrányos helyzetű csoportok tagjai azok, akik legvalószínűbben adják ideológiai alátámasztását a rendszernek. Valójában amennyiben a rendszerigazolás szembekerül az énkímélés, az önérdek és az ingroup preferenciájának motivációjával a hátrányos helyzetű csoportok tagjainál (Jost és munkatársai 2001), annyiban ezek a motivációk általában mérsékelik is azt. Célunk ebben a kutatásban pusztán az volt, hogy megmutassuk, olyan helyeken is találhatunk bizonyítékot a hátrányos helyzetű

csoportok intuícióellenes fokozott rendszerigazolására, ahol nem is számíthatunk rá, valamint, hogy ez a jelenség ellentmond a legtöbb önérdéket és csoportideológiát hangsúlyozó elméletnek és a közvélekedésnek.

Úgy tűnik, hogy három *a priori* releváns tényező van, amely meghatározza, hogy a hátrányos csoport tagjai rendszerigazoló választást mutatnak-e. Az első ilyen tényező a csoportidentifikáció, amely a társas azonosulás és az önkategorizáció elméleteinek középpontjában áll (pl. Tajfel és Turner 1979). A korábbi kutatások azt mutatják, hogy az alacsony státusú vagy hátrányos helyzetű csoportok tagjainál általában fordított kapcsolat van a csoportidentifikáció (vagy csoportigazolás) és a rendszerigazolás között (pl. Jost és munkatársai 2001; Sidanius és munkatársai 2001; Spears és munkatársai 2001). Ebből következik, hogy a hátrányos helyzetű csoportok tagjai nagyobb valószínűséggel élnek rendszerigazolással olyankor, amikor a csoportérdekek és a csoportidentitás viszonylag kevésbé kiugróak, mint például abban az esetben, ha a rendszerigazolást implicit vagy nem beavatkozó viselkedéses mérésrel vizsgáljuk, ahogy azt Jost és munkatársai, (2002) demonstrálták. Az önérdék és a csoportérdek olyankor is viszonylag kevésbé kiugró, amikor az emberek általános közvélemény-kutatási kérdőívekre válaszolnak, melyek több tucat kérdésből állnak, és közülük csak néhány vonatkozik a kitöltő csoporttagságára és/vagy arra, hogy mennyire támogatja a társadalmi rendszert.

A második tényező, amely a disszonanciaelméletből következik, az akaratot érinti. Habár az emberek időnként valóban racionalizálnak olyan kedvezőtlen eseményeket, amelyekben nincs személyes felelősségük (Kay és munkatársai 2002), a disszonancia-kutatás eredményei arra utalnak, hogy nagyobb valószínűséggel igazolják az olyan eseményeket, amelyeket saját döntésük eredményének tekintenek (pl. Blanton és munkatársai 2001; Cooper és Fazio 1984; Wicklund és Brehm 1976). Ezért logikusan feltételezhetjük, hogy a disszonanciával kapcsolatos mechanizmusok nagyobb szerepet játszanak a demokratikus társadalmakban, ahol a politikai döntéseket szabad választás alapján hozzák meg az emberek (vagy legalábbis ennek illúziójában), mint azokban a társadalmakban, ahol a hatalom gyakorlóit és a rendszert nem az emberek választják, hanem rájuk erőltetik (Havel

1991). Természetesen a totalitárius rendszerek is megkívánják, hogy az egyének különböző módokon kifejezésre juttassák, hogy mennyiben támogatják a rendszert, ezért az, hogy valaki totalitárius rezsimben él, még nem jelenti, hogy egyáltalán nem tapasztal disszonanciát.

Az Egyesült Államok kulturális kontextusában, ahol a teljesítménynek és a sikernek tulajdonított magas értékhez a társadalmi és gazdasági eredményeket igazságosnak és megérdemeltnek tekintő meritokratikus ideológiák járulnak (pl. Della Fave 1986; Jackman és Senter 1983; Kluegel és Smith 1986; Major 1994; Martin 1982), különösen valószínű, hogy a hátrányos helyzetű csoportok tagjaiban erős a motiváció arra, hogy attitűdjükkel támogassák a rendszert. Ha mindhárom tényezőt figyelembe vesszük, azt mondhatjuk, hogy a disszonancia alapú rendszerigazolás a hátrányos helyzetű csoportok tagjainál legvalószínűbben akkor lép fel, amikor *a*) a csoportidentifikáció viszonylag kevésbé kiugró, *b*) demokratikus viszonyok között az emberek úgy érzik, hogy legalábbis valamilyen mértékben „felelősek” a status quo-hoz való hozzájárulásukért, *c*) a kulturális klímában különösen hangsúlyosak a meritokratikus ideológiák és a protestáns munkaerőkölcsbe vetett hit.

Történelmi és empirikus előzmények

Habár az általunk vizsgált hipotézis intuícióellenes, de nem történelmi előzmények nélkül való. Az autoriter személyiség fogalmának megalkotói azt állították, hogy a gazdasági bizonytalanság következtében fellépő agresszív szülői stílus a nagyhatalmú személyek idealizálásához és a társadalmilag deviáns egyének megvetéséhez vezet (pl. Adorno és munkatársai 1950). Az autoritarizmussal kapcsolatos legtöbb kutatás az alacsony jövedelem és a kisebbségi csoportokkal szembeni előítéletesség összefüggését vizsgálta, de a jobboldali autoritarizmusnak a fennálló társadalmi rend védelmezése szintén központi eleme (Altemeyer 1981). Lane (1962) freudista elméletekre (valamint az autoritarizmus és a disszonancia-redukció elméleteire) támaszkodva jelentette ki, hogy a fizikai munkások pszichológiailag olyannyira fenyegetve érzik magukat hátrányos gazdasági helyzetük miatt,

hogy védekezésképpen elhárítják a nagyobb társadalmi egyenlőség lehetőségét is. Wilson (1973) vetette fel, hogy az alacsony szocioökonómiai státusból következő bizonytalanság és fenyegettség fokozott politikai konzervativizmushoz vezet. Tehát több elméletalkotó is állította, hogy a hátrányos helyzetű csoportok különösen erősen támogatják a rendszert, de meggyőző empirikus bizonyítékok eddig még nem születtek ezzel kapcsolatban.

Disszertációs munkája részeként Jost (1996) végzett egy pilot kutatást annak a hipotézisnek a tesztelésére, hogy a viszonylagos hátrányos helyzet fokozott rendszerigazoláshoz vezet. A Yale University 133 diákját véletlenszerűen két csoportba sorolták. Az egyik csoporttal azt hitték el, hogy az egyetemükön végző diákok szocioökonómiai szempontból sikeresebbek, a másik csoporttal pedig azt, hogy sikertelenebbek, mint egy rivális egyetem – a Stanford University – végzősei. Ezután a résztvevők kitöltötték Altemeyer (1981) jobboldali autoritarianizmust mérő tesztjét, amely a következőket méri: 1. „nagyfokú behódolás az elfogadott és legitimnek tekintett autoritásoknak”, 2. „az elfogadott autoritás által szentesítettnek tekintett általános agresszivitás különböző személyek iránt”, 3. „magas szintű ragaszkodás azokhoz a társadalmi konvenciókhoz, melyeket a személy a társadalom által elfogadottnak tekint” (Altemeyer 1981, 148). Az eredmény azt mutatta, hogy az alacsony szocioökonómiai státusú feltételbe osztott diákok szignifikánsan magasabb pontszámot értek el az authoritarianizmus teszten, mint a magas szocioökonómiai státusú feltételbe osztottak, $F(1,132) = 3,91, p < 0,05$. Tehát a szituációsan manipulált, alacsonynak észlelt S.E.S. növelte a rendszernek és vezetőinek autoritariánus támogatását.

A következő kutatások ismertetése során bizonyítékokat fogunk bemutatni amellett, hogy a társadalmi osztály, etnikum, iskolázottság vagy lakóhely szempontjából hátrányos helyzetű csoportok tagjai olykor ideológiailag még erősebben támogatják a fennálló rendszert, mint az előnyös helyzetű csoportok velük összehasonlítható tagjai. Bár az általunk elemzett felmérések adatai között nem szerepel a kiváltott disszonancia közvetlen mérése, eredményeink konzisztensek azzal a rendszer-igazolási alaphipotézissel, mely szerint a legrosszabb helyzetben levők élnek a társadalmi rendszer javára történő legnagyobb disszonanciaredukcióval.

A kutatás áttekintése

Ebben a tanulmányban öt vizsgálat eredményeit ismertetjük, melyek azt mutatják, hogy a méltánytalanul megkülönböztetett csoportok tagjai gyakran a rendszer javára csökkentik ideológiai disszonanciájukat. Az első felmérésben azt vizsgáltuk, milyen hatása van a jövedelemnek, az etnikai hovatartozásnak és az iskolázottságnak arra, hogy az emberek mennyire hajlandók elfogadni a kormányt érő kritikák korlátozását a sajtóban és az állampolgárok között. Hipotézisünk szerint a hátrányos helyzetű válaszadók könnyebben elfogadják a szabadságjogok korlátozását a rendszer védelmében, mint az előnyösebb helyzetűek. A második tanulmányban azt vizsgáltuk meg, vajon a szegényebb latin-amerikaiak gazdagabb társaiknál nagyobb mértékben bíznak-e a kormányhivatalnokokban, és inkább hiszik-e, hogy az Egyesült Államok kormányzata egyaránt tevékenykedik minden állampolgár javára. A harmadik vizsgálatban arra voltunk kíváncsiak, vajon általában a szegényebb válaszadók nagyobb valószínűséggel hiszik-e, hogy a nagy jövedelmi különbségek fontosak és szükségesek, mint a gazdagabb válaszadók.

A negyedik vizsgálatban az Egyesült Államok északi és déli részén élő afroamerikaiak és európai amerikaiak válaszait hasonlítottuk össze. Hipotézisünk az volt, hogy a hátrányos helyzetű csoportok tagjai (a déliek és az afroamerikaiak, s különösen a délen élő szegény afroamerikaiak) más csoportok tagjainál nagyobb mértékben fogadják-e el azt a meritokratikus ideológiai nézetet, mely szerint, ha az emberek szorgalmasan dolgoznak, akkor sikeresek lesznek. Az ötödik vizsgálatban arra voltunk kíváncsiak, hogy az etnikai hovatartozás és a szocioökonómiai státus miként hat a gazdasági egyenlőtlenség legitimizálására és a meritokratikus ideológia elfogadására. Ez az utolsó vizsgálat azt is lehetővé tette, hogy felmérjük annak a lehetőségét, hogy a meritokratikus nézetrendszereket elfogadó emberek másoknál nagyobb valószínűséggel fejezik ki elégedettségüket saját anyagi helyzetükkel kapcsolatban, ily módon csökkentve az ideológiai disszonanciát.

ELSŐ VIZSGÁLAT

Az első vizsgálat tárgya a jövedelem, az etnikai hovatartozás és az iskolázottság hatása volt az emberek azon hajlandóságára, hogy korlátozzák azokat, akik bírálják a rendszert. A rendszerigazolás elméletének hipotézise szerint fordított összefüggést várhatunk a társadalmi osztály és a rendszernek nyújtott támogatás között, tehát éppen azok a leginkább készek rá, hogy megvédjék a rendszert azzal, hogy korlátozzák a rendszernek és vezetőinek szabad bírálatát, akik a leghátrányosabban megkülönböztetettek általa. A politikai szabadságjogok korlátozásának két fajtáját vizsgáltuk: *a)* a sajtóbeli kormánybírálat korlátozására való hajlandóságot, valamint *b)* a polgárok kormányt kritizáló megnyilvánulásainak korlátozására való hajlandóságot.

Módszer

A kutatásban 1345 amerikai munkavállaló vett részt, akik válaszadók voltak Schlozman és Verba (1976) a munkanélküliek és a munkavállalók társadalmi és politikai attitűdjeit vizsgáló telefonos felmérésében. Mindannyian tizennyolcadik életévüket betöltött, angolul beszélő felnőttek voltak. A 150 legnagyobb amerikai város lakói vettek részt a vizsgálatban, a városok mérete a pennsylvaniai Altoonától New York Cityig terjedt. Azokat a résztvevőket definiáltuk munkavállalóként, akik a vizsgálat idején alkalmazásban álltak vagy éppen munkát kerestek. Schlozman és Verba (1976) mintájából kizártuk a nyugdíjasokat, a fogyatékosokat, a háztartásbelieket, valamint a diákokat (köztük az olyan dolgozó diákokat, akiknek a munkája másodlagos volt a tanulmányaikhoz képest).

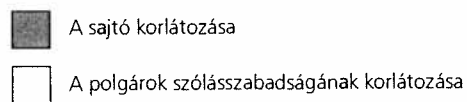
A felmérésben szereplő tételek közül két olyat elemeztünk, amelyek relevánsak a rendszerigazolás elméletének szempontjából. Az első kérdés így hangzott: „Ha országunk problémáinak megoldása érdekében szükséges volna, Ön támogatná-e a sajtóbeli kormánykritikák korlátozását?” A második kérdés pedig a következő volt: „Ha országunk problémáinak megoldása érdekében szükséges volna, Ön támogatná-e, hogy korlátozzák a polgárok kormányt kritizáló megnyilvánulásait?” A válaszadóknak mindkét

kérdésre igennel vagy nemmel kellett felelniük. Minden olyan esetet, amikor a válaszadók nem tudtak, vagy nem akartak válaszolni a kérdésre, hiányzó adatként kezeltünk. A mindkét kérdésre válaszolók körében az itemek közti korreláció $r(1259) = 0,34$, $p < 0,001$ volt.

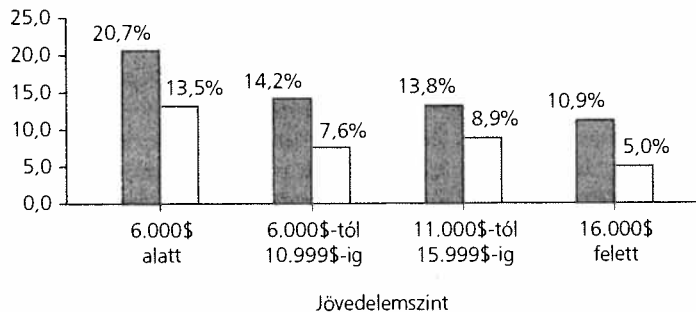
A kutatás az észak-amerikai munkások társadalmi és politikai attitűdjeit vizsgáló országos telefonos felmérés része volt, amelyben a résztvevőket véletlenszerűen választották ki. A kutatás módszertanával kapcsolatos további részleteket az olvasó megtalálja Klecka és Tuchfarber (1978) publikációjában. A telefoninterjú készítői amellet, hogy információt gyűjtöttek arról, hogy a válaszadók hajlandók lennének-e korlátozni a rendszert kritizáló szabadságát, a szokásos demográfiai adatokat (nem, életkor, etnikai hovatartozás), valamint a megkérdezettek jövedelmi kategóriájára vonatkozó adatokat is felvették.

Eredmények és megvitatás

Annak érdekében, hogy kiderüljön, vajon a gazdaságilag hátrányos helyzetű csoportok tagjai az előnyös helyzetűeknél valószínűbben védelmeznék-e a rendszert a kritika ellen, megvizsgáltuk a jövedelemnek a politikai szabadságjogok korlátozására való hajlandóságra gyakorolt hatását. Mindkét rendszerigazolással kapcsolatos tételnél logisztikus regresszióanalízist végeztünk a résztvevők válaszain, melyben a jövedelmi kategóriát használtuk független változónak. Mindkét elemzés statisztikailag megbízható negatív irányú lineáris hatást mutatott ki. Ez azt jelzi tehát, hogy az alacsony jövedelmű válaszadók a magas jövedelműeknél nagyobb valószínűséggel lennének hajlandók a sajtóbeli kormánybírálatokat ($B = -0,22$, $p < 0,005$), valamint a polgárok kormányt kritizáló megnyilvánulásait ($B = -0,31$, $p < 0,005$) korlátozni. Az 1. ábra mutatja mindkét tétel esetében a rendszert érintő bírálatok korlátozásának átlagos támogatását a válaszadók jövedelemszintjének függvényében. Ebből a széles körben végzett felmérésből kapott adatok tehát azt mutatják, hogy a hátrányos helyzetű csoportok tagjai önérdékükkel ellentétes módon az előnyösebb helyzetű csoportok tagjainál nagyobb valószínűséggel nyújtanak ideológiai alátámasztást a rendszernek. A fenti elem-

A kormánykritikát korlátozni hajlandók százalékos aránya

1. ábra. A kormány bírálatainak korlátozására való hajlandóság a jövedelemszint függvényében

zést az etnikai hovatartozás, az iskolázottság és a nem változóinak hozzáadásával is elvégeztük. A rendszer-igazolási elmélet hipotézisével összhangban az afroamerikaiak az európai amerikaiaknál nagyobb valószínűséggel támogatták a sajtóbeli kormánykritika ($B = -0,73$, $p < 0,001$), valamint a kormánybírálatokkal kapcsolatos szólásszabadság ($B = -1,01$, $p < 0,001$) korlátozását. Az iskolázottság szignifikáns független hatása azt mutatta, hogy ha statisztikailag kiszűrjük a jövedelem hatását, akkor az alacsonyabban iskolázott válaszadók mindkét item esetében jobban védelmükbe vették a rendszert, mint a magasabban iskolázott válaszadók ($B = -0,30$, $p < 0,001$, illetve $B = -0,38$, $p < 0,001$). Érdeemes megjegyeznünk, hogy az iskolázottságot a jövedelemmel közös regressziós modellben elemezve a jövedelemnek a rendszerigazolásra gyakorolt hatása valamelyest csökkent, ám marginálisan így is szignifikánsnak bizonyult (mindkét $p < 0,10$). A válaszadók nemének nem volt szignifikáns hatása a kormánybírálatok korlátozására való hajlandóságra. Mindazonáltal az első vizsgálatban a bizonyítékok többsége alátámasztja, hogy a hátrányos helyzetű csoportok tagjai (viszonylag szegény, alacsonyabban iskolázott és afroamerikai csoportok) nagyobb valószínűség-

gel támogatnának olyan intézkedéseket, amelyek az Egyesült Államok kormányzati rendszerét érő bírálatok korlátozását szolgálják.

MÁSODIK VIZSGÁLAT

A második vizsgálatban annak a lehetőségét mértük fel, hogy az Egyesült Államokban élő latin-amerikai népesség viszonylag hátrányosabb helyzetű tagjai az előnyösebb helyzetűeknél nagyobb valószínűséggel rendelkeznek a társadalmi rendszert támogató attitűdökkel. Konkrétan az alacsony és a magas jövedelmű latin-amerikaiak politikai attitűdjeit hasonlítottuk össze két olyan dimenzió mentén, melyek fontosak a rendszerigazolás szempontjából: annak a vélekedésnek a szempontjából, hogy a kormányzat általában minden állampolgár javára tevékenykedik, valamint abból, hogy általában bízni lehet abban, hogy a kormánytisztviselők helyesen cselekednek. A rendszer-igazolási elmélet alaphipotézise szerint azt várhatjuk, hogy az alacsony jövedelmű latin-amerikaiak a magas jövedelműeknél nagyobb valószínűséggel hisznek abban, hogy a kormányzat mindenki javára tevékenykedik, és nagyobb mértékben bíznak abban, hogy a kormánytisztviselők helyesen cselekednek.

Módszer

A vizsgálati minta az a 2485 latin-amerikai személy volt, aki részt vett a Garza és munkatársai (1989/90) által latin-amerikaiak körében lefolytatott országos politikai felmérésben, amelyet a Temple University Kutatási Intézetével együttműködésben végeztek. Minden résztvevő betöltötte tizennyolcadik életévét, és legalább egy szülője vagy két nagyszülője latin-amerikai származású volt. Az interjúalanyok közül 1365 (55%) mexikói, 522 (21%) Puerto Ricó-i, 598 (24%) pedig kubai volt. A rendszerigazolás mérésére a tételek közül két olyan interjúkérdést választottunk ki, amelyek a résztvevőknek a kormánnyal való elégedettségét és belé vetett bizalmát vizsgálták. Az első kérdésben a válaszadóknak jelezniük kellett, milyen gyakran gondolják azt, hogy

bízni lehet abban, hogy a kormányhivatalnokok helyesen cselekednek. Ezt négyfokú skálán kellett megítélniük (1 = szinte mindig, 4 = szinte soha). A második tétel dichotóm jellegű volt, és arra kérdezett rá, hogy a válaszadók szerint a kormány vajon általában véve „néhány, saját érdekeit szem előtt tartó ember intézménye” (ezt 1-es számmal kódoltuk), vagy „mindenki javára tevékenykedik” (ezt 2-es számmal kódoltuk). A két item $r = -0,42$, $p < 0,001$ szinten korrelált egymással. A kérdéseket a két nyelven beszélő interjúkészítők a válaszadók igényei szerint spanyolul vagy angolul tették föl. A válaszadók a vizsgálatban való részvételükért fejenként 10 dollárt kaptak. Az interjúkészítők a vélemények mellett demográfiai adatokat (nem, életkor, iskolázottság, jövedelem) is gyűjtöttek.

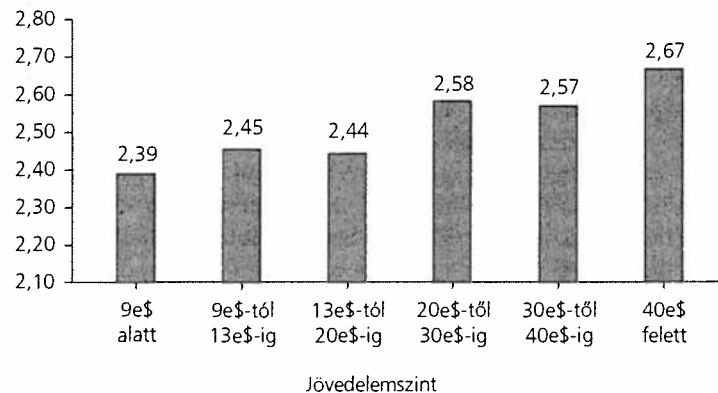
Eredmények és megvitatás

Annak vizsgálatára, hogy vajon a szegényebb latin-amerikaiak jobban bíznak-e az amerikai kormányzatban és jobban támogatják-e azt, mint a jómódúak, először is lineárisregresszió-analízist végeztünk, melyben a család összjövedelmének és a kormányhivatalnokokba vetett bizalomnak az összefüggését vizsgáltuk. Az elemzés a jövedelem megbízható lineáris hatását mutatta ki ($B = 0,06$ $p < 0,001$). A szegényebb latin-amerikaiak szignifikánsan jobban megbíztak a kormányhivatalnokokban, mint a jómódúabb latin-amerikaiak (lásd 2. ábra).

A második elemzésben a válaszadóknak az azzal kapcsolatos vélekedéseit vizsgáltuk, hogy vajon a kormány néhány, saját érdekeit követő ember intézménye-e, vagy mindenki javára tevékenykedik. Logisztikus regresszióanalízist végeztünk a megkérdezettek válaszain, ismét a család összjövedelmét használva független változóként. Ez az elemzés is szignifikáns negatív kapcsolatot mutatott ki a jövedelem és a kormányba vetett bizalom átlagos szintje között ($B = -0,11$, $p < 0,001$). Azt találtuk tehát, hogy az alacsonyabb jövedelmi kategóriába tartozó latin-amerikaiak inkább vélekedtek úgy, hogy a kormány mindenki javára tevékenykedik, mint a magasabb jövedelműek (lásd 3. ábra).

Összességében ezek az eredmények viszonylag erős rendszerigazolást mutatnak ki az alacsony jövedelmű válaszadók részéről.

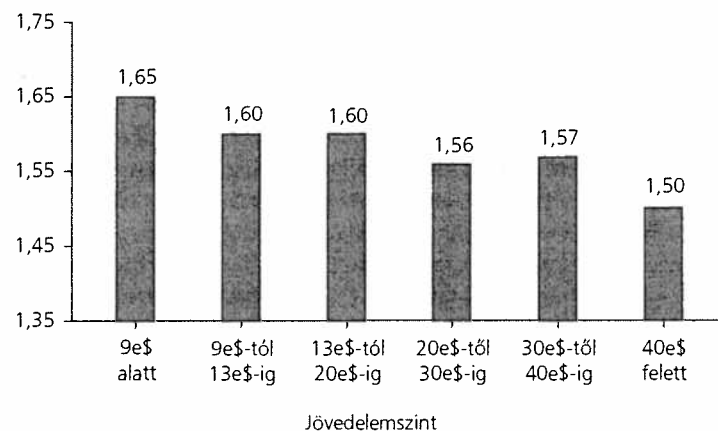
Egyetértés mértéke

2. ábra. Az irányú vélekedés, hogy nem lehet bízni abban, hogy a kormányhivatalnokok helyesen cselekednek, a jövedelemszint függvényében

Annak érdekében, hogy eldönthessük, ezek a hatások vajon teljes egészében az eltérő iskolázottságnak tudhatók-e be, a két elemzést újra elvégeztük úgy, hogy mind a jövedelmet, mind az iskolázottság szintjét egyszerre szerepeltettük a regressziós modellben. A jövedelem hatása mindkét esetben statisztikailag szignifikáns maradt

Egyetértés mértéke

3. ábra. Az irányú vélekedés, hogy a kormány mindenki javára tevékenykedik, a jövedelemszint függvényében

($B = 0,05$ $p < 0,001$ és $B = -0,05$ $p < 0,05$), még az iskolázottság hatásainak kiszűrése után is, amelyek szintén szignifikánsak voltak ($B = 0,02$ $p < 0,001$ és $B = -0,08$ $p < 0,001$). A szegényebb és iskolázatlanabb latin-amerikaiak tehát valóban nagyobb valószínűséggel válaszolták, hogy bíznak az amerikai kormányzatban és támogatják azt, mint a gazdagabbak és iskolázottabbak.

Az Egyesült Államokban élő kubai bevándorlók gyakran nagyon konzervatív politikai nézeteket vallanak, határozottan szembe fordulnak a kubai kommunista kormányzattal, és erősen támogatják mind a kapitalista rendszert, mind az Egyesült Államok kormányát. Ez felvetheti a kérdést, hogy eredményeink vajon ugyanezek maradnak-e, ha mintánkból kivesszük a kubai válaszadókat. Ez okból megismételtük a fenti elemzéseket az 1887 nem kubai (mexikói és Puerto Ricó-i származású) válaszadó mintáján is. Ismét azt találtuk, hogy a szegényebb válaszadók inkább egyetértenek azzal, hogy bízhatunk abban, hogy a kormányhivatalnokok helyesen cselekednek ($B = 0,05$, $p < 0,001$), valamint inkább hiszik, hogy a kormány mindenki javára tevékenykedik ($B = -0,11$, $p < 0,001$). Az első item esetében a jövedelem hatása akkor is szignifikáns maradt, amikor az iskolázottság hatását kiszűrtük ($B = 0,04$, $p < 0,005$), amely szintén szignifikáns volt ($B = 0,02$, $p < 0,01$). A második item esetében az iskolázottság hatásának ($B = -0,10$, $p < 0,001$) kiszűrése után a jövedelem hatása negatív maradt, de nem volt szignifikáns ($B = -0,04$, $p = 0,17$). Tehát az eredmények majdnem ugyanazok maradtak a kubai válaszadók kiszűrése után is.

Habár kizártuk annak lehetőségét, hogy eredményeink az iskolázatlanságnak vagy a konzervatív kubai válaszadóknak tulajdoníthatók, elismerjük, hogy az első és második vizsgálatnak azt az eredményét, hogy a hátrányos helyzetű csoportok tagjai másoknál nagyobb valószínűséggel támogatják és igazolják a kormányzati rendszert, a mi rendszer-igazolási értelmezésünk mellett más módon is lehetséges magyarázni. Az alternatív magyarázat szerint – amely konzisztens az önérderekre alapozó gazdasági elméletekkel – a kormányzati intézmények valójában védelmet és szociális hálót nyújtanak a szegény embereknek és a kisebbségeknek, akiknek soraiból sokakat alkalmaznak is, így azok instrumentális és az identitásukkal kapcsolatos okokból támogatják jobban a kormányt. Bár nem zárhatjuk ki ezt az alternatív értelmezést, valószí-

nűtlennek tűnik, hogy a kormánytól való gazdasági függés önmagában véve szükségszerűvé tenné azt az állítólag önérdék által vezérelt hiedelmet, hogy mások (köztük a többi állampolgár) szabadságát korlátozni kellene azért, hogy a kormánnyal szembeni bárminemű kritika lehetetlenné váljon. Mindazonáltal részben éppen az első és második vizsgálat korlátainak (pl. annak, hogy módszertanilag a kormánypárti attitűdökre támaszkodtak) legyőzése érdekében a harmadik, negyedik és ötödik vizsgálatban általánosabban is szemügyre vettük a meritokráciával és a gazdasági egyenlőtlenség legitimitásával és szükségszerűségével kapcsolatos rendszerigazoló hiedelmeket.

HARMADIK VIZSGÁLAT

A rendszerigazolás elmélete szerint az emberek motiváltak arra, hogy az egyenlőtlenséget legitimnek, egyszersmind szükségszerűnek észleljék. Harmadik vizsgálatunkban arra voltunk kíváncsiak, hogyan hat a jövedelem annak valószínűségére, hogy a valaki azt a nézetet vallja, amely szerint a nagy jövedelmi különbségek szükségszerűek azért, hogy az emberek motiváltak legyenek keményen dolgozni, és nagy erőfeszítéseket tenni. Adataink ebben az esetben is egy Egyesült Államokban lefolytatott széles körű országos felmérésből származnak.

Módszer

Kutatásunk résztvevői a General Social Survey (GSS, Általános Társadalmi Felmérés) válaszadói voltak. A GSS egy személyes interjúk módszerével dolgozó, majdnem minden évben lefolytatott vizsgálat, amelyet a University of Chicagóhoz kapcsolódó National Opinion Research Center (NORC, Nemzeti Közvélemény Kutató Centrum) végez. 1983 és 1987 között összesen 1396 személy (609 férfi és 787 nő) válaszolt egy kérdésre, amely azt mérte, hogy az emberek mennyiben észlelik szükségesnek a gazdasági egyenlőtlenséget. További 1171 személy (523 férfi és 648 nő) adott választ egy hasonló kérdésre, melyet 1988 és 1991

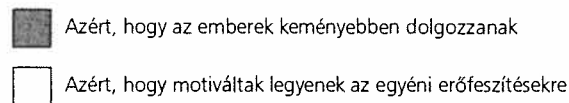
között tettek fel. A jövedelmet mindkét mintában a válaszadó által megjelölt családi bruttó bevétel szerint mérték.

Az első item így hangzott: „Vannak, akik nagyon sokat keresnek, míg mások igen keveset. Ön szerint annak érdekében, hogy az emberek keményen dolgozzanak, a fizetésekben tapasztalható jelentős különbségek...” Ezután a válaszadóknak a következő válaszlehetőségek valamelyikével kellett befejezniük a mondatot: „feltétlenül szükségesek” (ezt 1-es számmal kódoltuk), „valószínűleg szükségesek” 2., „valószínűleg nem szükségesek” 3., „biztos, hogy nem szükségesek” 4. A későbbi években szereplő második item esetében a válaszadóknak azt kellett jelezniük, hogy milyen mértékben értenek egyet a következő állítással: „Az emberek csak akkor éreznek ösztönzést arra, hogy egyéni erőfeszítést tegyenek, ha a jövedelmi különbségek elég nagyok”. A választ négy pontos skálán kellett jelezni (1 = „teljesen egyetértek”, 2 = „egyetértek”, 3 = „nem értek egyet”, 4 = „egyáltalán nem értek egyet”). Mivel nem volt olyan válaszadó, aki mindkét kérdésre válaszolt volna, az itemek közti korrelációt nem mértük.

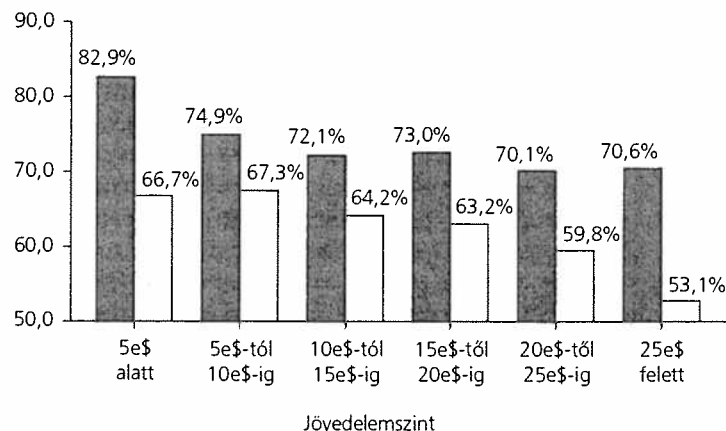
Eredmények és megvitatás

Annak érdekében, hogy kiderítsük, a szegényebb válaszadók nagyobb valószínűséggel gondolták-e úgy, hogy az egyenlőtlenség szükségszerű, lineáris regresszióanalízist végeztünk, melyben az összefüggést vizsgáltuk a család összebevétele, és közöttük a vélekedés között, hogy a nagy jövedelmi különbségek szükségesek ahhoz, hogy az emberek keményen dolgozzanak. Az analízis kimutatta a jövedelem lineáris hatását ($B = 0,04$, $p < 0,001$), tehát a szegényebb válaszadók hajlamosabbak voltak úgy vélekedni, mint a módosabbak. A hatás csökkent, de továbbra is szignifikáns maradt ($B = 0,02$, $p < 0,05$), amikor az iskolázottság hatását ($B = 0,07$, $p < 0,001$) kiszűrtük. A 4. ábra mutatja azoknak a válaszadóknak az összesített arányát, akik úgy vélték, hogy a jövedelmi különbségek „feltétlenül szükségesek” vagy „valószínűleg szükségesek”, a családi jövedelmük függvényében.

Ugyanilyen analízist folytattunk annak az itemnek az esetében is, amely azt mérte, hogy a válaszadó mennyire ért egyet azzal az állítással, hogy az emberek csak akkor motiváltak az egyéni erőfe-

A nagy jövedelmi különbségeket szükségesnek tartók százalékos aránya

4. ábra. Az irányú vélekedés, hogy a nagy jövedelmi különbségek szükségesek, a válaszadó jövedelmének függvényében

szítésre, ha a jövedelmi különbségek elég nagyok. Az elemzés a jövedelem szignifikáns, de viszonylag kis hatását mutatta ki ($B = 0,02$, $p < 0,01$). Ebben az esetben a hatás nem maradt szignifikáns ($B = 0,01$, $p = 0,18$) az iskolázottság hatásának kiszűrése után ($B = 0,04$, $p < 0,001$). A 4. ábra mutatja azoknak a válaszadóknak az összesített arányát, akik „egyetértettek” vagy „teljesen egyetértettek” az állítással. Ahogy látható, a válaszadók többsége – minden jövedelmi szinten – hajlamos volt egyetérteni azzal, hogy a nagy jövedelmi különbségek szükségesek az egyéni erőfeszítés és a kemény munka motiválásához.

NEGYEDIK VIZSGÁLAT

A negyedik vizsgálatban a jövedelem, az etnikai hovatartozás, valamint a lakóhely meritokráciával kapcsolatos rendszerigazoló hie-

delmekkel való összefüggését mértük fel az Egyesült Államok északi és déli részén élő amerikaiak körében. Történelmileg a déliek társadalmi és gazdasági szempontból hátrányosabb helyzetűek voltak, mint az északiak, és a feketék társadalmi és gazdasági szempontból hátrányosabb helyzetűek voltak, mint a fehérek. A mind területi, mind etnikai szempontból hátrányos helyzetű fekete déliek körülményei a legkedvezőtlenebbek. Helyzetüket súlyosbítja a történelmileg elfogadott nyílt rasszizmus, amely a déli államokban uralkodó rabszolgatartás rendszerére vezethető vissza. Tehát az Egyesült Államok társadalmi csoportjai közül leginkább a déli feketék lennének azok, akiknek érdekében állna elutasítani a sikert igazoló meritokratikus ideológiákat. Azonban a rendszer-igazolási elmélet disszonancia alapú megközelítése azt jósolja, hogy hátrányos helyzetük paradox módon fokozott rendszerigazoláshoz is vezethet.

Három hipotézist teszteltünk. Először is azt vártuk, hogy a déli feketék az északon élő feketéknél nagyobb arányban tesznek magukévá rendszerigazolói ideológiákat. Másodsor, összhangban azzal a gondolattal, mely szerint a jövedelem és a rendszerigazolás között fordított összefüggés áll fenn, azt vártuk, hogy a szegényebb afroamerikaiak a jómódúbbaknál nagyobb valószínűséggel rendelkeznek olyan meritokratikus nézetekkel, amelyek szerint az emberek gazdasági sikeressége legitim és kiérdemelt, mert erőfeszítésükből és kemény munkájukból származik (lásd még Major 1994; Martin 1982; 1993). Harmadsor, összhangban azzal az elképzelésünkkel, hogy a rendszerigazolói vélekedések a legsúlyosabb hátrányoktól szenvedő csoportokban jelennek meg a leggyakrabban, azt feltételeztük, hogy a szegénység és a meritokráciába vetett hit legszorosabban a déli afroamerikaiak körében jár együtt. Jóllehet a fenti három hipotézis bármelyikének beigazolódása konzisztens lenne a rendszerigazolás elméletével, a legszigorúbb teszt valószínűleg a harmadik előrejelzéshez kapcsolódik. Tehát elméletünket leginkább az olyan eredmény támasztaná alá, amely azt mutatja, hogy a rendszerigazolói hiedelmek az országnak abban a részében a legerősebbek, ahol az afroamerikaiak történelmileg a legsúlyosabb hátrányokat szenvedték el.

Módszer

A negyedik vizsgálathoz használt adatokat 1999-ben töltöttük le az internetről, és a kaliforniai Berkeley egyetem kutatóközpontjának 1991-es „Etnikum és Politika” kutatásából származnak. Az adatokat a kutatás vezetői, Paul Sniderman, Philip Tetlock és Thomas Piazza tették nyilvánosan is hozzáférhetővé. A nagymintás telefonos vizsgálatban véletlenszerűen kiválasztott személyek vettek részt negyvennyolc amerikai államból. A válaszadási arány 65,3%-os volt (a 3403 megkeresett személyből 2223-an válaszoltak). A telefonos vizsgálatban résztvevők körülbelül 54%-a (az eredetileg megkeresett személyek 35,2%-a) küldte vissza a vizsgálat második részében postán kiküldött kérdőívet. Az általunk vizsgált demográfiai változók (etnikai hovatartozás, jövedelem, lakóhely) szintén az eredeti telefonos felmérésből származnak. A meritokratikus ideológiát mérő kérdések csak a kutatás írásos részében szerepeltek, így végső mintánk 1103 afroamerikai és európai amerikai válaszadóra zsugorodott.

A telefonos interjúban és az azt követő postai kérdőíves vizsgálatban egyaránt résztvevő válaszadók között 55 afroamerikai (26 férfi és 29 nő) és 1048 európai amerikai (441 férfi és 607 nő) szerepelt. Végső mintánknak tehát 5%-a állt afroamerikai válaszadóból, ez valamivel kisebb az afroamerikaiak országos arányánál, amely 12%. Ez részben annak tudható be, hogy a kipoztázott kérdőívek visszaküldési aránya az európai amerikaiak körében valamivel magasabb volt, mint az afroamerikaiaknál. Mivel az eredeti kutatásban véletlenszerűen felhívott résztvevők szerepeltek, kizárólag azok csoportja maradt ki a felmérésből, akik nem rendelkeztek otthon telefonnal. Azokban az esetekben, amikor bizonyos elemzésekhez minden adat a rendelkezésünkre állt, más elemzéseknél viszont egyes hiányzó válaszok miatt ez nem volt meg, a különálló elemzésekben a lehető legnagyobb számú résztvevőt szerepeltettük. A csoportok közötti jövedelmkülönbség vizsgálatához például azoknak a válaszait is felhasználtuk, akik a postai kérdőívet már nem küldték vissza.

A postán kiküldött kérdőívben két olyan kérdés szerepelt, amely a meritokratikus ideológiákra kérdezett rá. A válaszadónak arra kellett felelniük, hogy milyen mértékben értenek egyet a következő állításokkal: a) „Aki hajlandó keményen dolgozni, an-

nak jó esélye van arra, hogy sikeres legyen”, valamint b) „Ha az emberek elég szorgalmasan dolgoznak, jó életet biztosíthatnak maguknak”. A válaszokat négyfokú skálán kellett megadni, melyen a skálapontok a következők voltak: 1 = „határozottan egyetérték”, 2 = „valamelyest egyetérték”, 3 = „nem egészen értek egyet” és 4 = „határozottan nem értek egyet”. A válaszok pontszámait megfordítottuk, így a magasabb pontszám azt jelentette, hogy a megkérdezett személy jobban elfogadja a meritokratikus ideológiai nézeteket. A két kérdésre adott válaszok átlagolásával erre összesített mérőszámot alkalmaztunk ($\alpha = 0,83$).

A válaszadók lakóhelyét a kutatásban eredetileg alkalmazott alkategóriák összevonásával régiók szerint kódoltuk. A déli államok kategóriájába belevettük mindazokat az államokat, amelyeket a kutatás végzői eredetileg is „déliként” kódoltak, s azokat is, amelyek az eredeti kutatásban „határmenti” államokként szerepeltek. Saját kutatási célunknak megfelelően az összes többi államot északiként kategorizáltuk.

A résztvevőket az általuk megjelölt etnikai hovatartozásuk alapján az afroamerikaiak (fekete) és az európai amerikaiak (fehér) csoportjába soroltuk. Az egyéb etnikai csoportokba tartozó válaszadóktól származó adatokat kizártuk az elemzésből. A megkérdezettek bruttó családi összjövedelmükről 1-től (10 000 dollár alatt) 13-ig (70 000 dollárnál több) terjedő skálán nyilatkoztak. Az adatok leírásának céljából (de a statisztikai elemzések céljából nem) ezeket a pontértékeket a megfelelő dollárátlagokká alakítottuk át.

Eredmények és megvitatás

Első statisztikai elemzésünkben az etnikai hovatartozásnak és a lakóhelynek a jövedelemre gyakorolt hatását vizsgáltuk. Az etnikai hovatartozás főhatása azt mutatta, hogy az afroamerikaiak jövedelme sokkal alacsonyabb a fehérekénél, $F(1, 1897) = 40,57$, $p < 0,001$, a lakóhely főhatása pedig azt, hogy a déli államokban élők egy egész kicsivel kevesebbet keresnek, mint az északiak, $F(1, 1897) = 3,68$, $p < 0,06$. Bár az etnikai hovatartozás és a lakóhely közötti statisztikai interakció nem volt szignifikáns, a két főhatásból így is az következik, hogy valóban a délen élő feketék

csoportja a leghátrányosabb helyzetű ebben a mintában, s így a diszszonanciából következőleg nekik van a legerősebb szükségük arra, hogy hátrányos helyzetüket meritokratikus vélekedésekkel igazolják. Az átlagos jövedelem a déli feketéknél volt a legalacsonyabb (25 790 dollár), őket követték az északi feketék (30 315 dollár), majd a déli fehérek (36 825 dollár), végül az északi fehérek (37 910 dollár). Érdemes megjegyezni, hogy a déliek és az északiak közötti jövedelmi különbség a feketék körében nagyobb volt, mint a fehérekénél. Míg a déli fehérek átlagosan csak kb. 1100 dollárral kerestek kevesebbet északi társaiknál, a déli feketék átlagosan 4500 dollárral kerestek kevesebbet az északiaknál.

A válaszadók általában elég erősen egyetértettek a meritokratikus ideológiával. Az egymintás t-próbák alapján elmondható, hogy minden csoport eredménye szignifikánsan meghaladta a skála 2,5-nél található középső pontját. Még az északon élő feketék is, akik pedig a többi résztvevőnél nagyobb mértékben ismerték fel a társadalomban meglévő egyenlőtlenséget, szignifikánsan a skála középső pontja (2,5) fölé kerültek a rendszerigazoló vélekedések szempontjából, $t(23) = 2,38$, $p < 0,03$. A 2,96 pontos átlagértékük a „valamelyest egyetérték” válasznak felel meg. Az északi fehérek átlagértéke 3,34, a déli fehéreké 3,39, a déli feketéé 3,44 pont volt.

A meritokratikus ideológia támogatottságát két szempontos varianciaanalízissel (etnikum: afroamerikai/európai amerikai és lakóhely: észak/dél) is megvizsgáltuk. Az alminták elemszámának különbségeiből fakadó problémák kiküszöbölésére robusztus eljárást (ún. III. típusú négyzetösszegeket) alkalmaztunk. Az elemzés az etnikai hovatartozás tendenciaszerű [$F(1, 1099) = 3,42$, $p < 0,07$], valamint a lakóhely szignifikáns [$F(1, 1099) = 8,56$, $p < 0,005$] főhatását mutatta. Az afroamerikaiak átlagosan kevésbé támogatták a meritokratikus vélekedéseket, mint az európai amerikaiak, ami konzisztens az önérdeket hangsúlyozó elméletekkel. Ugyanakkor a déliek szignifikánsan nagyobb mértékben támogatták a meritokratikus ideológiát, mint az északiak, és ez már nem magyarázható ugyanilyen alapon. Fontos az is, hogy a két főhatás között szignifikáns etnikum-lakóhely interakció volt, $F(1, 1099) = 5,73$, $p < 0,02$. További elemzések kimutatták, hogy az északiak között az afroamerikaiak szignifikánsan kevésbé támogatták a meritokratikus nézeteket, mint az európai-ameri-

kaiak, $F(1,757) = 7,88$, $p < 0,005$. A déliek között ugyanakkor az afroamerikaiak és az európai amerikaiak egyformán hittek a meritokrácia mítoszában, $F(1,342) = 0,18$, $p = 0,67$.

Hipotézisünket ezen kívül azzal is ellenőriztük, hogy a meritokrácia afroamerikaiak körében élvezett támogatottságát újabb két szempontos varianciaanalízisnek (lakóhely: észak/dél és jövedelem: alacsony/magas) vetettük alá. A második szempontot folytonos változóként kezeltük. Ez a módszer matematikailag megfelel egy fiktív változóval és egy folytonos változóval egyidejűleg végzett regresszióanalízisnek, és módszertanilag jobb, mint a hagyományos varianciaanalízis, ahol a folytonos bejövő változót mesterségesen dichotomizálják (Aiken és West 1991). Az elemzés a lakóhely és a jövedelem szignifikáns főhatását mutatta ki [$F(1,48) = 7,06$, $p < 0,02$, illetve $F(1,48) = 4,76$, $p < 0,04$]. Az Egyesült Államok déli részén élő afroamerikaiak és a szegényebb afroamerikaiak körében tehát átlagosan valóban nagyobb elfogadottságnak örvendtek a meritokratikus nézetek, mint az északi és a jobb körülmények között élő afroamerikaiak körében. Az eredmények alátámasztják a rendszerigazolás disszonanciaelvű magyarázatát, ám ellentmondanak az önérdék elméleteinek.

Az elemzés továbbá szignifikáns interakciót mutatott ki a lakóhely és a jövedelem között [$F(1,48) = 4,35$, $p < 0,05$]. Az északon élő afroamerikaiak körében nem volt kapcsolat a jövedelem és a meritokratikus nézetek elfogadása között, $r(20) = 0,15$, $p = 0,52$. A déli afroamerikaiak között azonban fordított együttjárás volt megfigyelhető ebben a tekintetben, $r(28) = -0,46$, $p = 0,01$. A délen élő feketék közül tehát paradox módon a szegényebbek inkább támogatták azt a legitimizáló mítoszt, hogy a kemény munka sikerhez vezet, mint a gazdagabbak. Összefoglalva, éppen azok az emberek kapaszkodtak a leghevesebben a meritokrácia mítoszába, akiknek az önérdékeit leginkább ennek a mítosznak az elutasítása szolgálta volna.

A meritokrácia támogatásának fenti mintázata, úgy tűnik, csak a viszonylag szegény afroamerikai válaszadókra volt jellemző. Amikor az európai amerikai válaszadók esetében is elvégeztük a fenti varianciaanalízist, nem találtunk bizonyítékot a lakóhely és a jövedelem interakciójára, $F(1,1020) = 0,06$, $p = 0,82$. Úgy tűnik, az afroamerikai válaszadók körében megfigyelt rendszerigazoló nézetek mintázatában mutatkozó regionális különbségeknek

több közük volt a jövedelemhez, mint az iskolázottsághoz. Amikor úgy ismételtük meg az afroamerikaiak csoportján végzett előző elemzésünket, hogy a jövedelem helyett az iskolázottságot, mint folytonos változót alkalmaztuk, akkor a lakóhely és az iskolázottság közötti interakció nem lett szignifikáns ($F(1,48) = 0,49$, $p = 0,49$). A nem szignifikáns tendencia mindazonáltal a jövedelemnél már megfigyelt mintázatot követte: a kevésbé iskolázott, északon élő feketékkel ellentétben inkább a délen élő, kevésbé iskolázott feketék voltak azok, akik valamivel erősebben támogatták a meritokrácia mítoszt. Jó lenne, ha a jövőbeli kutatások még jobban szét tudnák választani a rendszerigazoló hiedelmeknek ezt a két, egymással nem korreláló bejövő tényezőjét (a jövedelmet és az iskolázottságot). Mindenesetre eredményeink azt mutatják, hogy az északon élő afroamerikaiak és a déli afroamerikaiak közötti szocializációs tapasztalatokkal és anyagi helyzettel kapcsolatos különbségek komoly szerepet játszanak bizonyos, például a meritokratikus ideológiákhoz köthető rendszerigazoló hiedelmek kialakulásában.

ÖTÖDIK VIZSGÁLAT

Az ötödik vizsgálat célja az volt, hogy részletesebben feltárjuk az etnikai hovatartozás és a szocioökonómiai státus hatását a gazdasági természetű rendszerigazolásra és a meritokratikus nézetek elfogadására, valamint azt is meg szeretnénk volna tudni, hogy ezek az ideológiai tényezők valóban csökkentik-e a disszonanciát azáltal, hogy növelik az emberek anyagi helyzetükkel kapcsolatos elégedettségét. Tehát azt vizsgáltuk, milyen kapcsolatban áll az egyenlőtlenség legitimizálása, a meritokratikus ideológia és a saját gazdasági helyzettel kapcsolatos elégedettség egy olyan nagy mintában, amelyben különböző társadalmi osztályok és etnikai csoportok képviseltették magukat. Első hipotézisünk itt is az volt, hogy a hátrányos helyzetű csoportok tagjai hajlamosabbak a rendszer igazolására. Második hipotézisünk pedig az volt, hogy az erősebb rendszerigazolás, nagyobb mértékű elégedettséggel jár együtt az önbeszámolóknak.

Módszer

Az ötödik vizsgálatban elemzett adatok az 1987-es General Social Survey-ből (GSS, Általános Társadalmi Felmérés) származnak, melyet a National Opinion Research Center (NORC, Nemzeti Közvélemény Kutató Centrum) finanszíroz. A bennünket érdeklő kérdésekre 788 résztvevő válaszolt (443 férfi és 345 nő). Az almintá 81%-a európai-amerikaiakból (n = 638) 19%-a afroamerikaiakból állt (n = 150).

1. táblázat. Korrelációk és faktorsúlyok a szocioökonómia státus, a meritokratikus nézetek és a saját gazdasági helyzettel való elégedettség tényezőin belül

Szocioökonómiai státus				
	(1)	(2)	(3)	Faktorsúly
1. Apa iskolázottsága	–			0,83
2. Anya iskolázottsága	0,67	–		0,75
3. Családi jövedelem	0,43	0,36	–	0,53
Meritokratikus nézetek				
	(1)	(2)	(3)	Faktorsúly
1. Ambíció	–			0,60
2. Szorgalom	0,31	–		0,60
3. Képesség	0,15	0,20	–	0,42
Elégedettség az egyén gazdasági helyzetével				
	(1)	(2)	(3)	Faktorsúly
1. Boldogság	–			0,59
2. Elégedettség az anyagi helyzettel	0,33	–		0,56
3. Elégedettség a munkával	0,27	0,26	–	0,52

A GSS három olyan itemet tartalmazott, amely a válaszadó szocioökonómiai státusát volt hivatott felmérni. Ezek a következők voltak: *a)* a válaszadó apjának iskolázottsága, *b)* anyjának iskolázottsága, valamint *c)* családjának összjövedelme a válaszadó 16 éves korában. A szülők iskolázottságát azért választották erre a célra, mert a korábbi kutatások során azt találták, hogy az iskolázottság az egyik alapvető tényező, amely részt vesz a szocioökonómiai státus nemzedékek közötti továbbörökítésében (Blau

és Duncan 1967). A szülők iskolázottságának szintjét a szokásos módon, az oktatásban eltöltött évek számával mérték, beleértve ebbe a felsőoktatást is. Azt, hogy mennyi volt a család összjövedelme a válaszadó 16 éves korában, ötfokú skálán mérték („jóval az átlag alatti”-tól „jóval az átlag fölötti”-ig). A társadalmi osztály hatásait vizsgáló szociológiai kutatásokban általánosan elfogadott ezeknek a mutatóknak a használata a szocioökonómiai státus mérésére (pl. Hearn 1984; Lee 1985). A szocioökonómia státus mérésére használt három item korrelációit és a faktorsúlyokat az 1. táblázat felső sávja mutatja.

„A gazdasági egyenlőtlenség legitimizálását” azzal mértük, milyen erősen értett egyet a válaszadó azzal az állítással, mely szerint „A nagy jövedelemkülönbségek szükségesek ahhoz, hogy Amerika prosperáljon”. A választ ötfokú skálán kellett jelölni, amelynek két szélső értéke az „egyáltalán nem értek egyet” és a „teljes mértékben egyetértek” volt. Az állítással való egyetértés – hasonlóan a harmadik vizsgálatunkban használt itemekhez – azt jelezte, hogy a válaszadó szerint a gazdasági egyenlőtlenség rendszere legitim és szükséges.

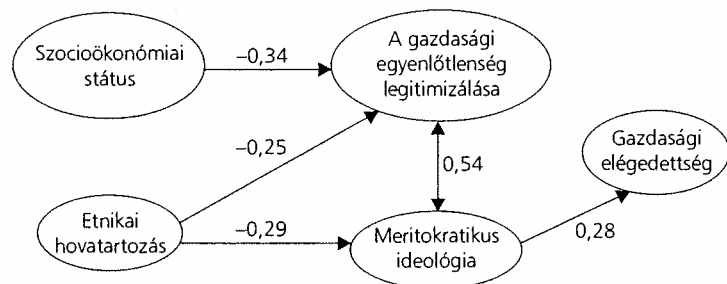
A meritokratikus ideológiát azzal mértük, mekkora szerepet tulajdonít a válaszadó a személyes ambíciónak, a képességeknek és a szorgalomnak a társadalmi-gazdasági sikerességben. Az ehhez alkalmazott tételek a következők voltak: *a)* „Kérjük jelezze, mennyire tartja fontosnak az ambíció szerepét az életben való előrejutásban”, *b)* „Kérjük jelezze, mennyire tartja fontosnak az ember képességeinek szerepét az életben való előrejutásban”, valamint *c)* „Kérjük jelezze, mennyire tartja fontosnak a szorgalom szerepét az életben való előrejutásban”. Mindhárom választ ötfokú skálán kértük, amely az „egyáltalán nem fontos”-tól 1. a „nélkülözhetetlen”-ig 5. terjedt. Az itemek közötti korrelációk és a faktorsúlyok az 1. táblázat középső sávjában találhatók.

A saját gazdasági helyzettel való elégedettség mérése úgy történt, hogy a megkérdezetteknek jelezniük kellett, mennyire elégedettek a munkahelyükkel, a pénzügyi helyzetükkel, valamint az életükkel általában. A munkahellyel kapcsolatos elégedettséget négyfokú skálán mértük (1 = nagyon elégedetlen, 4 = nagyon elégedett). Az adatok között csak a munkahellyel rendelkező megkérdezettek válaszai szerepeltek; ideértendő a teljes munkaidejükben házimunkát végző személyek adatai is, a munkanél-

külieket viszont kizártuk az elemzésből. A másik két tételnél, amelyek a pénzügyi helyzettel és általában az étellel való elégedettséget mérték, háromfokú skálát alkalmaztunk (1 = nem túl elégedett, 3 = nagyon elégedett). Az itemek közötti korrelációk és a faktorsúlyok az 1. táblázat alsó sávjában találhatóak.

Eredmények és megvitatás

Az etnikai hovatartozás, a szocioökonómiai státus, az egyenlőtlenség legitimizálása, a meritokratikus ideológiába vetett hit és az anyagi helyzettel való elégedettség változói közötti összefüggéseket strukturális modellezzel vizsgáltuk. A nem szerepét is vizsgáltuk, azonban az nem mutatott szignifikáns hatást. Az etnikai hovatartozást a következőképpen kódoltuk: fekete = 0, fehér = 1. Az elemzéshez az „Amos” strukturális modellező szoftvert használtuk. Az 5. ábra illusztrálja a modellt (N = 788), és mutatja a statisztikailag szignifikáns nem standardizált útvonal-együtthatókat. A teljes modell illeszkedése jó volt, $\chi^2(44) = 117,2$,

5. ábra. A strukturális modell szignifikáns útvonal-együtthatói
 Megjegyzés: Az értékek olyan nem standardizált regressziós együtthatók, melyek abból a strukturális modellből (N=788) származnak, amelyben a szocio-ökonómiai státus és az etnikai hovatartozás változóit használtuk az egyenlőtlenség legitimizálásának, a meritokratikus nézetek elfogadásának és a saját gazdasági helyzettel való elégedettségnek: a bejósítására. Csak a statisztikailag szignifikáns útvonalakat tüntettük fel ($p < 0,05$). A nemet mint kontrollváltozót alkalmaztuk, ám nem mutatott szignifikáns hatást. Az etnikai hovatartozást a következőképpen kódoltuk: fekete=0, fehér=1. Az elemzéshez az „Amos” strukturális modellező szoftvert használtuk. A teljes modell illeszkedése megfelelő volt, $\chi^2(44)=117,2$, χ^2/df arány=2,66, RMSEA=0,046, GFI=0,98, AGFI=0,96, IFI=0,94.

χ^2/df arány = 2,66, RMSEA = 0,046, GFI = 0,98, AGFI = 0,96, IFI = 0,94.

A szocioökonómiai státus hipotézisünknek megfelelően fordított összefüggésben állt az egyenlőtlenség legitimizálásával, vagyis az alacsonyabb szocioökonómiai státusú válaszadók nagyobb valószínűséggel észlelték legitimnek a jövedelemkülönbségeket, mint a magasabb szocioökonómiai státusúak ($B = -0,34$, $p < 0,01$). Az ötödik vizsgálatban a szocioökonómiai státus nem volt hatással a meritokratikus ideológiákra. Ez kissé meglepő eredmény, különösen, ha tekintetbe vesszük, hogy az egyenlőtlenség legitimizálása és a meritokratikus ideológia ténylegesen összefüggésben álltak egymással ($B = 0,54$, $p < 0,05$). Hipotézisünknek megfelelően, mely szerint az ideológia szerepe a disszonancia csökkentése és az elégedettség növelése, eredményeink valóban arra utalnak, hogy a meritokratikus ideológiába vetett hit az anyagi helyzettel kapcsolatos nagyobb elégedettséggel jár együtt ($B = 0,28$, $p < 0,01$), ám az egyenlőtlenség legitimizációja és az anyagi elégedettség között nem volt ilyen kapcsolat.

Az etnikai hovatartozásnak szignifikáns hatása volt az egyenlőtlenség legitimizálására és az anyagi helyzettel kapcsolatos elégedettségre, de nem volt hatása a meritokratikus ideológiára. Az afroamerikaiak az európai amerikaiaknál kevésbé voltak elégedettek saját gazdasági helyzetükkel ($B = 0,29$, $p < 0,01$), ám némileg paradox módon *nagyobb* valószínűséggel észlelték a gazdasági egyenlőtlenséget legitimnek és igazságosnak ($B = -0,25$, $p < 0,01$), ami az első és a negyedik vizsgálat eredményeire emlékeztet. Az afroamerikaiak és az európai amerikaiak között nem volt különbség a meritokratikus ideológiába vetett hitük erőssége tekintetében. Tehát, legalábbis ebben az esetben, a meritokratikus ideológia nem magyarázza az afroamerikaiak és az európai amerikaiak között mutatkozó különbségeket az egyenlőtlenség észlelésében és az egyéneknek a saját gazdasági helyzetével való elégedettségében.

A korábbi vizsgálatokhoz hasonlóan a férfi és a nő válaszadók itt sem különböztek a meritokratikus ideológiába vetett hitüket, a gazdasági egyenlőtlenség legitimizálását, illetve a gazdasági helyzetükkel kapcsolatos elégedettséget illetően. Ez nem túl meglepő, tekintve, hogy a nem és a társadalmi osztály között nincs olyan szisztematikus kapcsolat, mint a jövedelem, az iskolázottság vagy az etnikai hovatartozás és a társadalmi osztály között. A nem felte-

hetően nagyobb szerepet játszana az olyan rendszerigazoló attitűdökkel kapcsolatban, amelyek a patriarchális rendszerekre és más, a nemi hovatartozáson alapuló intézményesített egyenlőtlenségekre vonatkoznak (Glick és munkatársai 2000).

Általános megvitatás

A csoportközi viszonyokkal kapcsolatos legtöbb szociálpszichológiai elmélet, mint például a valós konfliktus elmélete (Bobo 1988), a társas identitás elmélete (Tajfel és Turner 1979), vagy a szociáldominancia-elmélet (Sidanius és Pratto 1999) feltételezik, hogy az attitűdök a csoportérdekekben, a csoportidentitásban és az uralmi törekvésekben gyökereznek. Az osztályérdeket és az osztállyal való azonosulást hangsúlyozó szociológiai elméletek hasonlóképpen azt mondják, hogy a különböző csoportok tagjai olyan véleményeket alakítanak ki, amelyek a velük azonos társadalmi helyzetűek szükségleteit és érdekeit tükrözik (pl. Dahrendorf 1959; Jackman és Jackman 1983). A racionális választás gazdasági és politikai elméletei ugyancsak abból indulnak ki, hogy az attitűdök és a vélemények a tág értelemben vett önérdeket tükrözik (Green és Shapiro 1994; Kluegel és Smith 1986). A mi kutatásunk ellenben azt mutatja, hogy a társadalmi rendszerrel kapcsolatos ideologikus nézetek nem mindig a csoport érdekei szerint szerveződnek, legalábbis nem az általunk vizsgált kontextusokban.

Az első vizsgálatban azt találtuk, hogy az alacsony jövedelmű, illetve az afroamerikai válaszadók a magas jövedelműeknél, illetve az európai amerikaiaknál nagyobb valószínűséggel lennének hajlandók korlátozni az állampolgároknak és a sajtónak azt a jogát, hogy kritizálhassa a kormányt. A második vizsgálatban azt találtuk, hogy az alacsony jövedelmű latin-amerikaiak magasabb jövedelmű társaiknál nagyobb valószínűséggel bíztak meg az amerikai kormánytisztviselőkben, és hittek abban, hogy „a kormányzat mindenki javára tevékenykedik”. A harmadik vizsgálat azt demonstrálta, hogy a hátrányos helyzetűek nem csak jobban támogatják a kormányzatot, hanem olyan vélekedésekkel is rendelkeznek, amelyek igazolják a társadalmi rendszerben meglévő egyenlőtlenségeket. Pontosabban a szegényebb válaszadók a jómódúbbaknál hajla-

mosabbak voltak úgy vélekedni, hogy a nagy jövedelmi különbségek általában szükségesek ahhoz, hogy az emberek motiváltak legyenek keményen dolgozni, és erőfeszítéseket tenni.

A negyedik vizsgálatból az derült ki, hogy az Egyesült Államok déli részén élők az északiaknál nagyobb valószínűséggel tettek magukévá meritokratikus nézeteket, s hogy a szegény és délen élő afroamerikaiak a jobb módú és északi afroamerikaiaknál nagyobb valószínűséggel értettek egyet a meritokratikus ideológiával. Az ötödik vizsgálat azt mutatta ki, hogy az afroamerikaiak és az alacsonyabb szocioökonómiai státusúak a magas szocioökonómiai státusúaknál és az európai amerikaiaknál nagyobb valószínűséggel hitték, hogy a gazdasági egyenlőtlenség legitim és szükségszerű. Az ötödik vizsgálatban arra is fény derült, hogy a meritokratikus ideológiába vetett nagyobb hit a válaszadók minden csoportjánál a saját gazdasági helyzettel való nagyobb elégedettséggel járt együtt, ami arra utal, hogy a rendszerigazoló mítoszok megkönnyítik az emberek számára az egyenlőtlenség elviselését. Végül, az ötödik kivételével valamennyi vizsgálatunk eredményei azt jelzik, hogy a rendszerigazoló ideológiák elfogadására való hajlam, még az iskolázottság szignifikáns hatásának kiszűrése esetén is, összefügg az alacsony jövedelemmel. Vagyis ez azt jelenti, hogy a szegény embereknél különösen nagy valószínűséggel jelentek meg a rendszerigazoló hiedelmek.

Ha az öt vizsgálat eredményeit együttesen vesszük szemügyre, azt találjuk, hogy konzisztensek a rendszerigazolás elméletének az az alaphipotézisével, mely az ideológiai legitimitáció és a kognitív disszonancia elméletére és kutatására támaszkodik (Jost 1995; Jost és Banaji 1994; Jost és Burgess 2000; Jost és Thompson 2000; Jost és munkatársai 2001). Hipotézisünk szerint a hátrányos helyzetű csoportok tagjai még az előnyösebb helyzetű csoportok tagjainál is nagyobb valószínűséggel támogatják azt a társadalmi rendszert, amely felelős hátrányos helyzetükért. Jelen munka számos tekintetben a disszonanciaelméletnek a szocioökonómiai egyenlőtlenség területére való kiterjesztése és alkalmazása.

Felmerülhet a kérdés, vajon a társadalmi egyenlőtlenség egy magában képes-e disszonanciát kelteni azokban az embereknél, akik az adott társadalmi rendszerben élnek. Ha ez így van, akkor a disszonancia elmélet összeegyeztethető azokkal a szervezetszociológiai elméletekkel, melyek szerint „az intézmények világa legi-

timációt igényel, vagyis azt, hogy meg lehessen magyarázni és igazolni lehessen” (Berger és Luckmann 1967, 61). Valójában lehetséges, hogy a társas viselkedés mikro- és a makroszintű megközelítései ugyanannak az éremnek a két oldalát vizsgálják: vagyis az emberek azért tanulják meg igazolni a társadalmi berendezkedést, mert az intézményes és a szervezeti rendszerek legitimitást igényelnek, s így megkívánják tőlük az igazolást. Az intézményeknek és szervezeteknek pedig azért van szükségük a legitimitációra, mert az emberek szükségét érzik, hogy megmagyarázzák és igazolják saját maguk és más emberek cselekedeteit. A rendszer szükségletei tehát kitermelik az egyének szükségleteit, és viszont.

Vizsgálatunk korlátai és a jövő kutatási irányai

Habár ebben a tanulmányban bemutattunk néhány provokatív és intuícióellenes eredményt, készek vagyunk elismerni, hogy vizsgálatainknak több korlátja is van, melyekkel az elkövetkezendő kutatásoknak kellene foglalkozniuk. Legnyilvánvalóbb módszertani korlátunk az volt, hogy a pilot kutatás kivételével minden vizsgálatunk korrelációs természetű. Ebből kifolyólag (lásd még az ötödik vizsgálatban alkalmazott strukturális modell esetében is) legfeljebb csak feltételezett kauzális következtetéseket vonhatunk le. Ehhez kapcsolódik az a probléma, hogy mindhárom változót, amely felelős lehet egy hamis korreláció létrejöttéért, megfelelően kontrollálni kell. Habár megkíséreltük kontrollálni az olyan változókat, mint például az iskolázottságban meglévő különbségek, a nem, valamint egyes csoportok ideológiai jellegzetességei (pl. az Egyesült Államokban élő kubai bevándorlónál), nem feltétlenül lehetünk biztosak abban, hogy minden releváns változót számításba vettünk. Nem zárhatjuk ki a racionális önérték összes lehetséges hatását, habár mindent megtettünk, hogy a kutatási kontextus kiválasztásán keresztül a lehető legkisebbre csökkentjük azokat.

Vizsgálataink másik korlátja, hogy a hatások nagysága számos esetben viszonylag kicsi volt. Ebből a tényezőtől, és abból, hogy a legtöbb publikált közvélemény-kutatás az önérték legalábbis közepes erősségű hatását mutatja (pl. Bobo 1983; Green és Shapiro 1994; Jost és Thompson 2000; Kluegel és Smith 1986; Sidanius

és Pratto 1999), az következik, hogy indokolatlan lenne kijelenteni, hogy minden esetben, vagy akár legtöbbször a hátrányos helyzetben levők támogatják leginkább a fennálló rendszert. Kijelenthetjük, hogy inkább az a meglepő, hogy a fokozott rendszerigazolás egyáltalán megjelenik a hátrányos helyzetűek körében. A korábbi elméletek elhanyagolták ezt az eshetőséget.

Egyik vizsgálatunkban sem mértük közvetlenül a kiváltott disszonanciát. A jövőben folyamatmérés kísérleti vizsgálatokra lesz szükség, amelyek meghatározhatják a kognitív disszonancia szerepét a rendszer ideológiai támogatásában. Elméleti feltételezésünk részleteinek kidolgozásához manipulálhatnánk, illetve mérhetnénk még például a következő változókat: a választás észlelt szabadsága, azonosulás a csoporttal és az önértékhez kapcsolódó normák kiugró jellege. Most, hogy a hátrányos helyzetben levők fokozott rendszerigazolási törekvéseit már több vizsgálatban megfigyeltük, az elkövetkezendő kutatásoknak a hatás peremfeltételeinek, és az azt kiváltó társas és pszichológiai folyamatoknak a megértésére kellene irányulniuk.

A rendszerigazolás elmélete és a kognitív disszonancia-elmélet közötti különbségek

Bár a rendszerigazolás elméletét erősen befolyásolták az igazolással és a racionalizációval kapcsolatos művek, legalább három jelentős különbség van közte és a kognitív disszonancia elmélete között. Először is, a disszonancia elméletét széles körben a self egoisztikus elméleteként értelmezik, amennyiben a disszonancia csökkentésére tett erőfeszítéseket az a vágy vezérli, hogy az ént erkölcsösnek és kompetensnek lássuk (Aronson 1992; Greenwald és Ronis 1978; Steele és Liu 1983). A kognitív disszonancia elméletét fejtegetve Aronson (1973/1989) ezt írja: „Amikor az ember csökkenti a disszonanciát, akkor az énjét védelmezi, és pozitív énképét tartja fenn” (135). Az ideológiai disszonanciáról szóló jelen eszmefuttatásunkban viszont éppen ellenkezőleg járunk el: azt állítjuk, hogy amikor az emberek csökkentik disszonanciájukat, akkor a rendszer legitimitását védelmezik, és a rendszerről fenntartott pozitív képet őrzik, akár a saját magukról vagy a saját csoportjukról alkotott kép rovására is.

A rendszerigazolás elmélete ebből a szempontból kifejezetten a marxista és a feminista társadalomelméletből és szervezetszociológiából merít, hangsúlyozva a tényt, hogy az emberek arra szocializálódnak, hogy megfeleljenek a társadalmi és kulturális rendszerek támasztotta elvárásoknak és követelményeknek – vagyis, hogy normatív igazolásokat találjanak a bevett gyakorlat mellett (pl. Berger és Luckmann 1966; Marx és Engels 1844/1970; Powell és DiMaggio 1990). Ennek eredményeképpen – s ezzel a hivatkozott változatos nézeteket valló elméletalkotók is egyetértenének – a valóság társas és kulturális definícióit (így az ideológiai természetű igazolásokat is) az emberek „magától értetődőnek” és legitimnek fogadják el. Nem tagadva, hogy az embereket gyakran saját cselekedeteik és énjük integritásának védelme motiválja (Greenwald 1980), sem azt, hogy bizonyos körülmények között pszichológiailag hasznos lehet, ha a javak társadalmi elosztását igazságosnak és érdem szerintinek látjuk (Lane 1962; Lerner 1980), a rendszerigazolás elmélete azt hangsúlyozza, hogy az emberek a legitimitás megteremtése és a stabilitás megőrzése érdekében magukévá teszik a rendszereket, szervezeteket és intézményeket.

A kognitívdiszsonancia-elmélet és a rendszerigazolás elmélete közötti második különbség közvetlenebbül is kapcsolódik az e helyütt ismertetett kutatáshoz. A kognitív diszsonancia elmélete a rendszerigazolás elméletével ellentétben feltételezi, hogy az emberek akkor törekednek valamely esemény igazolására, ha személyesen is felelősnek érzik magukat annak nemkívánatos következményeiért (pl. Cooper és Fazio 1984). Wicklund és Brehm (1976) például azt írják: „személyes felelősség nélkül a diszsonáns elemek pszichológiailag irrelevánsak az egyén számára” (7), majd emellett érvelnek, hogy a felelősség a következmények előreláthatóságán és a szabad választáson alapul. Bár olykor megkérdőjelezték, hogy a személyes felelősség a diszsonancia-redukció feltétele volna (pl. Harmon-Jones és munkatársai 1996; Kruglanski és munkatársai 1972), a diszsonanciaelmélet legtöbb képviselője ezt a diszsonancia-csökkenést *sine qua non*jának tekintette. A rendszerigazolás elmélete szerint ezzel szemben az emberek gyakran igazolják a törvényhozók és végrehajtók, főnökök és más hatalmi figurák döntéseit, és számos más eseményt is, melyek mindenféle döntés nélkül következnek be, valamint olyan eseményeket is, amelyek következményeinek kiváltásában nem volt semmilyen személyes szere-

pük (lásd még: Kay és munkatársai 2002). Nem azt állítjuk ezzel, hogy az emberek nem érintettek a status quóval kapcsolatos törvényekben. A rendszerigazolás elméletének érvelése szerint az emberek épp azért motiváltak a fennálló társadalmi rendszer különböző vonásainak igazolására, mert azok nagyon is hatással vannak az életükre (Blanton és munkatársai 2001), még ha ők maguk nem is játszottak szerepet a rendszer létrehozásában.

A rendszerigazolás és a kognitív diszsonancia elmélete közötti harmadik különbség az utóbbinak abból az értelmezéséből ered, amely nem az érvédelmet, hanem a kognitív konzisztenciát hangsúlyozza (pl. Abelson és munkatársai 1968). A rendszerigazolás elmélete nem pusztán a konzisztenciát és a stabilitást jelzi előre, mint azt a kognitív diszsonancia és más konzisztenciaelméletek teszik (pl. Swann és munkatársai 1992), hanem feltételezi, hogy az emberek motiváltak arra, hogy az eseményeket tisztességesnek, igazságosnak és legitimnek érzélik (pl. Lerner 1980), és ne csak az előzetes hiedelmekkel vagy elvárásokkal konzisztensnek. Ha feltesszük, hogy inkonzisztencia áll fenn aközött, hogy az emberek magukat jónak, igazoltnak és kiválóknak lássák, és aközött, hogy a társadalmi rendszert is jónak, igazoltnak és kiválóknak lássák, a kognitív diszsonancia elmélete azt jósolja, hogy a rendszerrel kapcsolatos hiedelmek képlékenyebbek lesznek, mint az énnel kapcsolatosak, melyek feltehetően nagyobb pszichológiai involváltsággal járnak (Aronson 1992; Wicklund és Brehm 1976). A rendszerigazolás elmélete ezzel szemben azt állítja, hogy az embereknek a megismerés egészén átívelő motivációjuk van arra, hogy a fennálló rendszert érvényesnek és törvényesnek tekintsék, még akkor is, ha az ilyen hiedelmek éppen hogy *létrehozzák* a diszsonanciát, az ambivalenciát vagy a személyes elégtelenség érzését (Jost és Burgess 2000; Jost és Thompson 2000). Így, bár a kognitív diszsonancia elmélete szerint számos lehetséges mód kínálkozik a diszsonancia csökkentésére (az emberek pedig az énképük szempontjából legkisebb ellenállás irányába haladnak), a rendszerigazolás elmélete alapján azt várhatjuk, hogy az ideológiai diszsonancia csökkentésének egyetlen fő módja van, ez pedig a rendszerbe vetett bizalom megkettőzése.

Hangsúlyoznunk kell, hogy a rendszer-igazolási elméletre hatalmas befolyást gyakorolt a kognitívdiszsonancia-elmélet, valamint a többi olyan elmélet, amely az igazolási és racionalizálási fo-

lyamatoknak tulajdonít nagy jelentőséget (különösen az attribúcióelmélet, az igazságos világba vetett hit elmélete, a társas identitás elmélete, a marxista ideológia elmélete, valamint a legitímáció szociológiai elméletei). Mint az itt bemutatott kutatási program is mutatja, a rendszer-igazolási elmélet és a kognitív disszonancia elmélete egyetértenek abban, hogy legalábbis bizonyos körülmények között paradox módon a dolgok állásától a leginkább szenvedő emberek azok, akik legkisebb valószínűséggel kérdőjelezik meg, utasítják el vagy próbálják megváltoztatni a szituációt. Bár ebből az elemzésből az következik, hogy a társadalmi változásra nincsenek túl jó kilátásaink (pl. Jost 1995), ez a disszonanciaelméletre épülő érvelés segíthet megmagyarázni, hogy a progresszív társadalmi mozgalmak vezetői általában miért nem a társadalom legalsóbb rétegeiből kerülnek ki, annak ellenére, hogy az ilyen mozgalmak éppen ezeken a rétegeken próbálnak a leginkább segíteni (pl. Davies 1962). A rendszer-igazolási folyamatok kutatása mindenesetre segítségünkre lehet annak megállapításában, hol húzódnak a társadalom mozgósításának pszichológiai korlátai, valamint tisztázhatják, hogy a tudatosság növelésére irányuló erőfeszítéseknek meg kell küzdeniük a racionalizációnak mind az egyéni, mind a kollektív formáival.

Amennyiben az emberek valóban csökkentik a disszonanciát a rendszer javára, annyiban a disszonanciaelmélet képviselői (pl. Wicklund és Brehm 1976) által azonosított három folyamat segíthet – legalábbis az analógia felállításával – megérteni, hogyan állíthatók az ideologikus nézetek a társadalmi és politikai rendszerek védelmének és igazolásának szolgálatába. Ez a három folyamat az „alátámasztás”, a „tagadás” és a „transzcendencia”. Az alátámasztás azt jelenti, hogy az ember megkétszerezi a rendszert támogató nézetei iránti elkötelezettségét, ilyen lehet például annak a vélekedésnek a megerősödése, mely szerint az egyenlőtlen igazságos, legitim és szükséges. Jelentheti új érvek (vagy racionalizációk) kitalálását is a rendszer védelmére és igazolására, mint például amikor az alávetett csoportok tagjai a náluk hatalmasabb külső csoport tagjait jó tulajdonságokkal és érdemekkel ruházzák föl, hogy legitimizálják az adott helyzetet (Haines és Jost 2000). A tagadás az a hit, hogy a rendszer egyáltalán nem igazságtalan, és hogy nem létezik olyan megvalósítható alternatíva, amely az adott helyzetnél jobb volna. Példája lehet ennek az

a vélekedés, amely a harmadik és az ötödik vizsgálatban az alacsony jövedelmű és az afroamerikai válaszadókra volt leginkább jellemző („a nagy jövedelemkülönbségek szükségesek ahhoz, hogy Amerika prosperáljon”), vagy a Lane (1962) által leírt „félelem az egyenlőségtől”, illetve az „egyenlőséggel szembeni ellenállás” (Jost és Thompson 2000) mint védekezés. A transzcendencia ebben a kontextusban arra utal, hogy az ember biztonságot keres abban a tényben, hogy része egy nagyobb rendszernek, amely még jóval őutána is fennmarad és tovább él. Feltehetően ez a folyamat működik a „terror menedzsment” jelenségében, amikor a halandóság kiugró jellegének manipulációja azt a választ váltja ki az emberekből, hogy kulturális világképükbe kapaszkodnak, leértékelik a társadalom deviánsait és rendszerigazoló sztereotípiákat fejeznek ki a hátrányos helyzetű csoportok tagjaival kapcsolatban (pl. Schimel és munkatársai 1999).

A rendszerigazolás elméletének képviselője számára fennmarad az a feladat, hogy összeegyeztessen két, egymásnak látszólag ellentmondó kutatási eredményt: egyfelől azt a már korábban ismert tényt, hogy a rendszer ideológiai támogatása jelentős társas és pszichológiai költségekkel jár a hátrányos helyzetű csoportok tagjainak számára (pl. Jost és Burgess 2000; Jost és Thompson 2000), másfelől azt a jelen kutatás által felvetett lehetőséget, hogy a rendszerigazolás episztemikus és egzisztenciális biztonságot nyújt a hátrányos helyzetű csoportok tagjainak, amennyiben „segít” ideológiai disszonanciájuk csökkentésében, és abban, hogy megelégedhessenek a rendszerben elfoglalt helyükkel.

Ugyanakkor biztonsággal leszögezhetjük, hogy a társadalomtudományok számos befolyásos elméletével ellentétben az emberek legalábbis néha hajlandók háttérbe szorítani a személyes önértékelésükkel, csoportjuk megbecsültségével és önérdekeikkel kapcsolatos szempontokat annak érdekében, hogy megőrizzék azt a hitüket, mely szerint a társadalmi rendszer, a javak elosztása és a hatalom birtokosai legitímek, igazolhatók, és nem hibáztathatók a problémáért.

Az ideológiai disszonanciának a rendszer javára történő csökkentése kétségkívül arra szolgál, hogy ne következessen be lényeges társadalmi változás, és hogy állandósítsa azoknak a helyzetét, akik a legrosszabb szituációban vannak, és akiktől egyúttal a legkevésbé várható, hogy panaszkodni fognak.